

K pojetí „rezignace“ u Komenského

Autor: Jan Hábl

Abstract

On Comenius' Conception of „Resignation“. – The goal of this brief study is to show that Comenius' notion of resignation, which is characteristic for his early writings, has got a specifically positive meaning, which is not in contradiction with his emendation ideas of the later period, but in fact founds them.

Keywords: Resignation, Development of Comenius' Thinking, Pansophical Thinking

Klíčová slova: rezignace, vývoj Komenského myšlení, pansofické myšlení

1. Úvod

Od velkých komeniologických nálezů ze třicátých let 20. století,¹ které vrhly nové světlo na filosofickou stránku Komenského díla, člení se jeho myslitelský vývoj tradičně do tří hlavních období: 1) období encyklopedické a útěšné, 2) období pansofické a 3) období všenápravné. Cílem tohoto článku je zaměřit se na Komenského přechod z prvního období útěšného, jehož vrchol bývá charakterizován pojmem *rezignace*, k období druhému (resp. třetímu), které je naopak známé jeho tolik plodnou didaktickou a všenápravnou činorodostí. V čem spočíval tento posun? Co jej způsobilo?

Bezesporu tu byly vnější filosofické a teologické podněty zprostředkované četbou autorů, jako Johanna V. Andreaeho, Tommaso Campanelly, Mikuláše Kusánského, Bacona Verulamského a dalších, kteří pomohli Komenskému vykročit směrem aktivní nápravy.² Je tu však i vnitřní logika Komenského myslitelského vývoje. Ukazuje se totiž, že při bližším ohledání Komenského pojetí *rezignace* se tento pojem vyznačuje specifickým obsahem, který není v rozporu s jeho následným didakticko-emendačním úsilím, ba naopak z něj smysluplně vyplývá a spolu s ostatními filosofickými zdroji spoluutváří jeho základ.

¹ Jde především o tzv. leningradské nálezy S. Součka, G. H. Turnbullovy nálezy z Hartlibovy pozůstalosti a hlavně hallské nálezy D. Číževského. Pro více podrobností viz např. Červenka, J.: One Hundred Years of the Views on Comenius' Pansophia, in *Consultationes de Consultatione*, Czechoslovak Academy of Science, Praha 1970, p. 43.

² Vlivy na Komenského myšlení jsou dobře doloženy v nejedné studii J. Patočky. Např. Patočka, J.: Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského, in *Komeniologické studie I*, Oikoymenh, Praha 1997, p. 258n; Patočka, J.: Komenský a Cusanus, in *Komeniologické studie III*, Oikoymenh, Praha 2003, str. 219n; Patočka, J.: Komenský a Bacon, in *Komeniologické studie III*, Oikoymenh, Praha 2003, str. 542; Patočka, J.: Campanella a Komenský, in *Komeniologické studie III*, Oikoymenh, Praha 2003, str. 584.

2. Od nahlížení *Theatra* ke kritice *Labyrintu*

Když se Komenský vrátil jako dvaadvacetiletý mladík ze studií, nesl si s sebou již rozpracovanou koncepci velkolepě pojatých encyklopedických prací,³ jejichž úkolem bylo naučit člověka, a to především českého člověka, moudrosti, tj. vědomí lidské odkázanosti a závislosti na moci a prozřetelnosti Boží. Svět je *theatrum*, skvělé divadlo Božího světa, stačí se dívat a žasnout, skutečnost sama hovoří skrze svou velkolepost, konzistenci a krásu o božském rozvrhu a moudrém řízení. Člověk má vstoupit jako herec-účastník na jeviště divadla světa, má se tohoto autorem-Stvořitelem napsaného dramatu účastnit a má svou roli hrát dobře a moudře. Jan Patočka popisuje toto pojetí lidského dramatu pojmem „obšírná antropologie“ s vysvětlením, že smyslem Komenského encyklopedických projektů bylo ukázat, že lidská moudrost spočívá „v rezignaci do vůle Boží, ukázat tedy naprostou závislost člověka v jeho postavení kosmickém, v jeho počínání tvořivém, mravním i v historii“. (Patočka 1997: 178, pozn. a)

Významné je, že Komenský si již v této etapě byl vědom problematičtějšího lidského působení ve vztahu k osudu veškerenstva. Člověk rušivě vyčnívá z kosmické harmonie. Původní bez-vadné Boží stvoření je pokaženo lidským prohřešením. Radim Palouš připomíná, že „to samo o sobě není nijak neobvyklý náhled, avšak je to nezbytný předstupeň toho, aby Komenský později toto pasivní konstatování obrátil v aktivní poslání, v napravování toho, co bylo pokaženo“. (Palouš 1992: 9)

Přechod od naučné, encyklopedické formy *Theatra* k satiricko-beletristické formě *Labyrintu* byl zřejmě podnícen jak vnějšími, tak vnitřními faktory. Patočka má jistě pravdu, když vidí tento přechod jako „vnitřně logický“, neboť bez *Theatra* by nebylo *Labyrintu*, tj. bez pozorného nahlížení světa (se všemi jeho krásami i problémy) by nemohla nastat kritika světa (a později úsilí o nápravu světa a jeho problémů). Ovšem vnější okolnosti Komenského života zde sehrály též zásadní roli. Hrůzy Třicetileté války, které se Komenského osobně dotkly, veškeré pobělohorské drancování, pustošení, pronásledování a zabíjení orientují Komenského pozornost stále více k bídě světa spíše než k jeho kráse a harmonii.⁴

Svět už není jen pokaženým rájem, ale jeví se Komenskému jako spletitý labyrint, není to bezpečné místo k žití, pravda se vytratila, člověk ubližuje člověku a nahlíží svět jaksi křivě – skrze brýle mámení. V tomto stadiu Komenský ještě nevidí nic, co by se dalo učinit pro nápravu zamotaného labyrintu, nejde mu o nápravu světa, ale o nápravu lidského zraku, a to skrze milost Boží zprostředkovanou Spasitelem: člověk-poutník dostává dobrá, nemámivá skla do svých brýlí, jimiž prohlíží pravou povahu věcí a nalézá cestu ven z labyrintu.

³ Jde o *Thesaurus linguae Bohemicae*, *Theatrum univesitatis rerum* a *Amphitheatrum univesitatis rerum*.

⁴ Pobělohorské důsledky brzy dostihly Komenského a jeho rodinu ve Fulneku, kde byl tehdy farářem. Jako duchovní bratrské církve musel opustit svou manželku se dvěma dětmi a skrývat se, přičemž jedno dítě se mělo teprve narodit. Několik let bylo město plněno Habsburskými vojsky, která kromě drancování, vyjídání a znásilňování s sebou obvykle přinášela morové a jiné epidemie. Události tohoto období vyvrcholily roku 1623, který jistě sehrál zásadní roli v Komenského nahlížení na svět. Během jediného roku ztratil v podstatě vše: jeho vzácná knihovna byla veřejně spálena jezuiti na fulneckém náměstí, jeho sbor byl rozptýlen a modlitebna zbořena a jeho manželka i obě děti zemřely na mor.

3. Rezignace jako východisko z labyrintu

Podobně vidí situaci Komenský i v *Hlubině bezpečnosti* (*Centrum securitatis*), dalším ze spisů, kterým vrcholí Komenského útěšné období. Svět je přirovnán k velkému kolu, které se harmonicky otáčí, je-li správně vztaženo ke svému středu. Všechny „paprsky“ i „okršle“ kola mají pouze jeden střed, na kterém jsou zavěšeny a který leží mimo ně. Komenský ovšem vidí svět jakoby vysmeknutý ze své osy, z centra, který je důsledkem toho neuspořádaný, plný lidských „motanin“ a nebezpečí, původní jednota a harmonie je ztracena. Jediným bezpečným a pevným útočištěm je pro Komenského právě střed, centrum, jež spočívá v Bohu. Tam je třeba se navrátit, k němu se obracet. Duchovní drama lidského života se tak dle Komenského odehrává primárně ve vztahu k transcendentnu, k nekonečnému Bohu, který je původcem a středem všech věcí i člověka.

Ovšem člověk se z tohoto středu vymanil, oddělil se od něj, chce být sám sobě středem („samosvojnost“) a směřovat k jednotě svou vlastní cestou („jinudost“) – a právě zde vidí Komenský příčinu všeho zlého. Patočka vyvozuje, že takový záporný postoj ke světu a lidské skutečnosti má za důsledek, že Komenský „jako by neviděl možnost člověka naplnit své poslání kladnou činností“. Jinde Patočka dodává, že Komenský „dovede pochopit příčinu zla, ale nedovede ji v této době ještě léčit“ a uzavírá, že v tomto období převládá duch „rezignace“.⁵

Není sporu o tom, že slovo *rezignace* je naprosto namístě, neboť je to pojem, který Komenský sám v *Hlubině* předkládá, ovšem domnívám se, že je třeba jisté kvalifikace tohoto pojmu. Pozorné čtení *Hlubiny* ukazuje, že pro Komenského *rezignace* nepředstavuje ani v nejmenším cokoli negativního. Pojem *resignare*, který Komenský používá, je kontrastován s pojmem „samosvojnost“, což je naopak pojem s velmi zápornou konotací. Komenský definuje *samosvojnost* jako stav lidského bytí, kdy si člověk „zošklivil Boží řád věcí“ a „sám svůj chce býti, sám svůj totiž rádce, svůj vůdce, sám svůj opatrovník, sám svůj pán, sumou sám svůj bůžek“. (Komenský 1927: 36) Zde vidí Komenský počátek všeho zlého a veškeré lidské „jinudosti“, tj. hledání smyslu a bezpečí tam, kde není, mimo pravý střed. *Rezignace* pak představuje pravý opak samosvojnosti. Komenský nepředkládá stručnou definici, ale v několika kapitolách (především IX., X. a XI.) vysvětluje, ilustruje, biblicky podkládá a dokonce vymýšlí vlastní podobenství, pomocí kterých se snaží vystihnout důležitost a blaženost *rezignace*.

Velmi často je slovo *rezignace* užíváno coby synonymum k pojmům jako *odevzdání se*, *oddání se*, *spolehnutí se*, *důvěření se* či *puštění se na hlubinu Boží milosti* apod. Takový postoj vidí Komenský pro člověka jako velmi žádoucí, a to z několika důvodů: „1) náramnou nedostatečností rozumu našeho, 2) náramnou naší vlastní nedbanlivostí, 3) náramnou mdlobou a síly nedostatečností, 4) náramnou naší nestálostí a nejistotou.“ (Komenský 1927: 72–82) Rezignuje-li však člověk, tj. navrátí-li se do svého pravého centra, odevzdá-li se Bohu, plynou z toho mnohé „přepotěšené užitky“, které Komenský vypisuje v desáté kapitole; „...rezignovaní: 1) pokoj mají s Bohem, 2) vyňati jsou z moci světa a živlů, 3) jsou dobromyslní vždycky v Bohu, 4) bezpečně se na motaniny světa dívají, 5) i když se na ně

⁵ Patočka, J.: Filosofické základy Komenského pedagogiky, in *Komeniologické studie I*, Oikoymenh, Praha 1997, str. 179. Viz též Patočka, J.: Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského, in *Komeniologické studie I* (Comeniological Studies, vol. I), Oikoymenh, Praha 1997, str. 262.

samé cokoli valí, nelekají se, 6) trpí rádi a přitom Boha chválí, 7) diví se Boží ještě mírnosti a lidské netrpělivosti, 8) nepadají škodlivě, 9) umírají vesele.“ (Komenský 1927: 82–90)

Jakkoli se může současnému čtenáři jevit pojem *nadějně rezignovanosti* jako protimluv, z výše uvedených citací je zřejmé, že Komenský nechápe *rezignaci* jako cosi záporného, beznadějného a nežádoucího, ale právě naopak. Člověk nahlíží své marné snažení, přestává hledat a tápat tam, kde nic není a s nadějí se obrací k instanci, která dává jeho životu smysl, pokoj a bezpečí uprostřed všech útrap. V této souvislosti je třeba též připomenout Komenského (bratrské) eschatologické očekávání, které je patrné z mnoha Komenského spisů nejen tohoto období. V *Truchlivém* například Komenský vyjadřuje myšlenku, že současné soužení jsou znamením brzkého příchodu Krista a s ním konečného vítězství dobra a spravedlnosti.⁶

Proto u Komenského nikdy nejde o rezignaci negativní, naprostou, a tedy zoufalou, ale o rezignaci zcela konkrétní a specifické povahy, totiž o „rezignaci na světskost tak, jak se projevuje v danostech tehdejší doby“, jak to dobře vyjádřil R. Palouš. To znamená rezignaci na závislost na čemkoliv pozemském, nestálém a dočasném. Rozhodně nejde o nějakou bezvýchodnou skleslost. Jak v *Labyrintu*, tak v *Truchlivém*, tak i *Hlubině* Komenský sice vypisuje mnohé bídny světa, ale přece jen nabízí východisko: „Nehodlá setrvat v klamu, ale chce klam jako klam a mámení zjevit sobě i lidem. (...) Poutník sice nemůže svět v jeho aktuální pokleslosti pozdvihnout, může však z něho vyjít, totiž vyjít z vnějšku světa do nitra.“ (Palouš 1992: 10) Člověk se může navrátit do středu, spolehnout se na Boha a nalézt bezpečí.

Porozumění Komenského pojetí rezignace je klíčové pro porozumění jeho dalšího myslitelského vývoje. Když se ve druhé polovině dvacátých let Komenského myšlení posouvalo stále více k myšlenkám pansofickým a emendačním, nebyl to posun pryč od jeho pojetí *resignare*. Komenský se nikdy neodvrátil od plného odevzdávání se a spoléhání se na Boha, neboť byl až do konce svého života naprosto přesvědčen o jeho prozřetelné moudrosti a dobrotě, jak je patrné např. z jeho pozdních spisů. Ovšem postoj radostného svěřením se, nadějně očekávání dějinného vyústění a vědomí smysluplnosti stvořené reality není v rozporu s jeho pozdějším nápravným úsilím. Komenského *resignare* nebylo nahrazeno či překonáno emendací, ale spíše komplementováno, rozvinuto. Jinými slovy antropologie naděje (*resignare*) položila základ antropologii činu (*emendare*), což je pochopitelné a vnitřně konzistentní, neboť pozitivní naděje obvykle vede k pozitivnímu činu. Beznaděj nevede k ničemu.

⁶ Např. závěr první části *Truchlivého*, kde Komenský nechává Truchlivého „rozveselit se nad sliby Božími“. Komenský J. A.: *Truchlivý I*, in *Veškeré spisy Jana Amosa Komenského XV*, Brno 1910.

SEZNAM LITERATURY

Červenka, J.: One Hundred Years of the Views on Comenius' Pansophia, in *Consultationes de Consultatione*, Czechoslovak Academy of Science, Praha 1970.

Komenský, J. A.: *Hlubina bezpečnosti* (Centrum Securitatis), Nákladem Spolku Komenského, Praha 1927.

Komenský, J. A.: Truchlivý I, in *Veškeré spisy Jana Amosa Komenského XV*, Nákladem ústředního Spolku Jednot Učitelských na Moravě, Brno 1910.

Palouš, R.: *Komenského Boží svět*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1992.

Patočka, J.: *Komeniologické studie I, II, III*, Oikoymenh, Praha 1997, 1998, 2003.

(Mgr. Jan Hábl, Ph.D. (ABD), učitel, působí jako farář v Církvi bratrské v Novém Městě nad Metují a jako odborný asistent na Katedře systematické teologie na ETS Praha (Evangelikální Teologický Seminář), doktorand při IBTS Praha (International Baptist Theological Seminary) na Katedře aplikované teologie.)